Fremtidens Danmark

En analyse af Socialdemokratiets efterkrigstidsprogram, dets tilblivelse, indhold og formål.

Aage Hoffmann

Indledning

Søndag 19.8.1945 åbnede den første socialdemokratiske partikongres efter 2. verdenskrig. Partiets formand var Hans Hedtoft, der var blevet valgt i 1939. For det første skulle der vedtages et nyt arbejdsprogram »Fremtidens Danmark«. Dernæst skulle de mislykkede forhandlinger med DKP om en sammenslutning af de to partier diskuteres og godkendes.

Allerede i november 1944 var der blevet nedsat et såkaldt Socialiseringsudvalg, hvortil der i starten af 1945 tilknyttedes 11 underudvalg med Alsing Andersen som formand og Jens Otto Krag som sekretær. Tillige nedsattes to udvalg, der skulle undersøge spørgsmål om henholdsvis landbrugets problemer og om fiskeriets forhold. I løbet af foråret og sommeren 1945 blev de tre udvalgsbetænkninger skrevet sammen og forsynet med en indledning og et tillæg, »Socialdemokratiets politiske, sociale og kulturelle Krav«. Hele materialet blev vedtaget af kongressen og udgivet i bogform af Socialdemokratisk Forbund under titlen »Fremtidens Danmark«.

I såvel de mere brede fremstillinger af arbejderbevægelsens historie som i specialartikler har det været diskuteret, hvor radikalt venstreorienteret »Fremtidens Danmark« var. Steen Bille Larsen (1977) sætter i sin fremstilling programmet i forbindelse med enhedsforhandlingernes sammenbrud (8.8.1945) og skriver, at DKP blev bragt »så meget i defensiven, at socialdemokraterne kunne afbryde forhandlingerne og gå i gang med mere åbent at bekæmpe DKP's indflydelse.« De første skridt var vedtagelsen af det »venstre-socialdemokratiske partiprogram »Fremtidens

Danmark«« samt starten på en antikommunistisk kampagne.[1] Men forholdt det sig nu således? Hans Erik Avlund Frandsen (1980) mener, at programmets noget voldsomme og næsten truende sprog havde sin baggrund i, at man ville markere sig i forhold til DKP. »Det var DKP, der spøgte bag de radikale formuleringer i manifestet. Læser man nærmere efter, ser det anderledes ud. I virkeligheden lå »Fremtidens Danmark« i smuk forlængelse af den socialdemokratiske tradition.« Programmet var forfattet af Jens Otto Krag.[2] Vagn Oluf Nielsen (1991) ser programmet som et led i en vesteuropæisk samfundsudvikling og konkluderer videre: »Og motiverne bag programmets udformning har uden tvivl både været ønsket om gennemførelsen af økonomisk demokrati og sociale reformer og imødegåelse af kommunisternes popularitet i arbejderklassen i sommeren og efteråret 1945.«[3]

Følgende bøger og specialartikler bygger på aktstykkerne fra Socialiseringsudvalget. Deres synspunkter omkring arbejdsprogrammet vil i undersøgelsen blive kritisk analyseret og vurderet.

I sine erindringer giver Jens Otto Krag (1969 og 1974) som en af hovedaktørerne sit syn på programmets tilblivelseshistorie, indhold og hensigt. Hans grundige fremstilling bygger især på referater fra udvalgsarbejdet, samt på tidligere fremsatte synspunkter (i aviser og bøger).[4]

Henning Tjørnehøj (1985) tager udgangspunkt i socialiseringsforslaget fra 1919. Hans citerer flittigt fra udvalgsreferaterne, men bringer kun få egentlige vurderinger og konklusioner. Han lader Krags erindringer udgøre forklaringsrammen på programmets tilblivelseshistorie og ender med den hovedopfattelse, at programmet snarere var et keynesiansk end et socialistisk oplæg.[5]

Også Jens Engberg (1986) bygger på aktstykker fra udvalgsarbejdet, men lader ligesom Tjørnehøj sine synspunkter styre af Krags erindringer. Programmet opfatter han først og fremmest som udtryk for en taktisk manøvre vendt imod kommunisterne.[6]

Niels Wium Olesens artikel (1991) bygger på det bredeste materiale fra Socialiseringsudvalget. Hans hovedsynspunkt er, at programmet markerede Socialdemokratiets tilegnelse af Keynesianismen, og at Krag havde hovedansvaret for, at udvalgsarbejdets resultat drejede i den retning.[7] Lignende synspunkter finder vi hos henholdsvis Karin Hansen og Lars Torpe (1977)[8] og hos Niels Ole Finnemann (1985)[9].

I nærværende undersøgelse er det lykkedes at inddrage et ikke tidligere bearbejdet materiale fra Socialiseringsudvalget hentet i Socialdemo-

kratiets, Krags og LO's arkiv (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv). Jeg vil forsøge at finde frem til, hvilke hensigter Socialdemokratiet havde med »Fremtidens Danmark«. Det vil ske ved en analyse og karakteristik af de forskellige udvalgsmedlemmers opfattelse af og indflydelse på arbejdsprogrammets form og indhold. Diskussionen vil koncentrere sig omkring punktet økonomisk demokrati (bedriftsrådstanken) som et væsentligt led i spørgsmålet om socialisering. Herunder vil den hidtil oversete konflikt mellem fagbevægelsen og tilhængere af bedriftsråd blive taget op.

Programmets indhold og dets videre skæbne

»Fremtidens Danmark« består dels af ideologiske og agitatoriske proklamationer og dels af konkrete forslag. I indledningen rettes et kraftigt angreb på »Privatkapitalismen«, som er skyld i de stadig tilbagevendende kriser og sætter økonomiske, uddannelsesmæssige og kulturelle skel i befolkningen. For at forhindre kriserne må *»Den brede Befolknings Leveniveau ... sættes i Vejret i mindst samme Takt som den, hvori Produktionen stiger.«*[10] Men det er ikke alle trin inden for kapitalismen, programmet ven-

Eiler Jensen, Peder Tabor, H.C. Hansen, Vilhelm Buhl og Hans Hedtoft på Socialdemokratiets kongres i 1945 hvor partiets arbejdsprogram »Fremtidens Danmark« skulle vedtages. (ABA).

der sig imod. »Den liberalistiske Kapitalisme« skulle være med til at fremme målsætningen om en effektivisering af erhvervslivet og til at løse de sociale problemer. Der bliver fremhævet tre punkter: *1. Fuld Beskæftigelse. 2. Social Tryghed. 3. Effektivitet og Demokrati i Erhvervslivet.* (s. 9) Midlet skulle være en »planøkonomisk Samfunds- og Erhvervspolitik«. (s. 8) Herunder skulle en »*moderne Konjunkturpolitik*« præge statens finanspolitik. (s. 12)

Det mest vidtrækkende punkt er forslaget om økonomisk demokrati (hovedafsnit II, s.14-20), som skulle sikre en produktionsforøgelse og en højnelse af levestandarden. Hovedopgaven skulle være at inddrage såvel virksomhedens ejere som arbejdere, hvorfor det var nødvendigt at oprette:

1. **Bedriftsråd** på de enkelte virksomheder over en vis størrelse, hvori arbejdere og funktionærer kunne stille forslag og ideer af teknisk og organisatorisk art. Bedriftsrådene skulle samarbejde med de faglige organisationer bl.a. omkring de kollektive overenskomsters gennemførelse og overholdelse.
2. **Sektionsråd** for de enkelte erhvervsgrene og større brancher med en sammensætning af repræsentanter for staten, arbejdsgiverne, de pågældende fagforbund samt for forbrugerne. Dette råds opgave skulle være at trække retningslinier op for den økonomiske virksomhed i den del af erhvervslivet rådet dækkede. Sektionsrådet skulle stå i kontakt med bedriftsrådene og kunne anvende økonomiske rapporter fra disse som vejledning.
3. **Et samfundsøkonomisk råd** for hele landets økonomi. Medlemmerne hertil skulle udpeges af regeringen og sammensættes af repræsentanter for administrationens økonomiske grene, for erhvervslivets hovedorganisationer, for arbejderne, for kooperation og andelsbevægelse, for forbrugerne, for den økonomiske sagkundskab. Dets opgave skulle være at modtage forslag og indberetninger fra sektionsrådene, at følge den økonomiske udvikling og foretage undersøgelser herover samt at afgive regelmæssige indberetninger og stille forslag om love og ordninger til statsministeren, under hvem rådet skulle sortere.

Et af de spørgsmål, der rejser sig i forbindelse med forslaget om økonomisk demokrati, er arbejdsgivernes forsatte ret til at lede og fordele arbejdet. Og set i en sammenhæng hermed rejser de efterfølgende hovedafsnit i programmet spørgsmålet om, i hvilken udstrækning de enkelte virksomheder skulle overgå til samfundseje.

Vedrørende det første spørgsmål siges det tydeligt, at arbejdernes og funktionærernes indflydelse begrænser sig til at kunne stille forslag i bedriftsrådet, mens deres indflydelse i sektionsrådet skulle have vejledende karakter. Heller ikke sektionsrådet skulle have nogen besluttende myndighed. Det kunne stille forslag og afgive beretninger til det samfundsøkonomiske råd, som så igen kunne stille forslag om love og ordninger til statsministeren. Forslaget om økonomisk demokrati udgjorde altså en hierarkisk opbygning med statsministeren og Rigsdagen i toppen af pyramiden. Men der er næppe nogen tvivl om, at hvis forslaget var blevet ført ud i livet, kunne det have betydet en indskrænkning i arbejdsgiverens eneret til at lede og fordele arbejdet.

Om virksomhedernes overgang til samfundseje hedder det, at den direkte statsledede driftsform kun bør anvendes undtagelsesvis. Der er dog tale om, at lade nogle brancher overgå til samfundseje eller kooperativ virksomhed. Ligesom muligheden for en øget samfundsindflydelse og samfundskontrol omtales. Banker og forsikringsselskaber skulle således underlægges en øget samfundskontrol bl.a. gennem en begrænset statsovertagelse. Mens udenrigshandelen ønskes underlagt en statslig importregulering.

At Socialdemokratiet på længere sigt ønskede at afskaffe det privatkapitalistiske eje til produktionsmidlerne fremgår af et forslag om at indføre fuld grundskyld. Det socialistiske fælleseje skulle altså ske ad lovgivningens vej gennem en længerevarende afvikling af kapitalismen.

Karakteristisk for »tillægget« (s. 71-84) er dets langt mindre præg af agitation og ideologisk prægede formuleringer. Det vigtige hovedafsnit om økonomisk demokrati har fået en mindre fremtrædende plads. Reformforslaget om grundbeskatning er »gemt bort« som punkt 7 under skattepolitikken. Mens spørgsmålet om direkte statsledede driftsformer samt den planøkonomiske samfunds- og erhvervspolitik ingen plads indtager i tillægget. Derimod er der detaljerede forslag om lovgivning inden for det sociale område.

Hvad var den egentlige hensigt med »Fremtidens Danmark«? I den officielle socialdemokratiske partihistorie (En bygning vi rejser) hedder det, at programmet ikke kun var et stykke taktik, der vedrørte hensynet til kommunisterne. »Men af langt større betydning var det, at forholdene og de indhøstede erfaringer fra 1930'erne og især fra krigsårene havde skabt jordbund for en ny politik.«[11]

I sin indledende tale ved partikongressens åbning 19.8.1945 sagde

Hans Hedtoft bl.a. om hensigterne med programmet, at man gennem vedtagelsen ville »trække Linierne op for Fremtidens økonomiske Politik. Ført ud i sin Konsekvens indeholder det socialistiske Retningslinier, der indebærer en dybtgaaende Ændring i dansk Økonomis Struktur.« Dog var situationen hverken politisk eller økonomisk moden til en socialistisk samfundsorden. *»Men vi gaar ind i en gennemgribende Reformperiode, der skal udbygge vort danske politiske Demokrati til ogsaa at blive et økonomisk og socialt Demokrati.«*[12]

På kongressens tredje dag 21.8 sagde Hedtoft, at grundstammen i programmet var »*Kravet om økonomisk Demokrati*«, hvori bedriftsrådene skulle udgøre et af hovedpunkterne. Hensigten var »at skabe et Sæt af demokratiske Organer for fornuftig, planmæssig Samfundsøkonomi.« Han nævnte de tre sæt af råd og sagde, at de »naturligvis« kun skulle have rådgivende beføjelser. Der var tre formål med økonomisk demokrati: arbejdere og forbrugere skulle sikres »større Indflydelse« på det økonomiske liv, hele befolkningen fra alle klasser og erhvervsgrupper skulle have et »demokratisk Medansvar« ved udformningen af den økonomiske planlægning, og for det tredje skulle der ske en »Effektivisering« af det danske erhvervsliv. Under sin gennemgang af de tre råd understregede Hedtoft, at bedriftsrådenes opgaver naturligvis skulle ligge på arbejdspladserne, »hvor de skal løses i *snævert Samarbejde med de faglige Organisationer.*«[13] Hedtoft afsluttede sin gennemgang af økonomisk demokrati ved at nævne rådenes betydning i en undersøgelse og behandling af spørgsmålene om bl.a. »visse Industrivirksomheders hele eller delvise *Overgang til Samfundseje.*« (s. 89)

Der er næppe tvivl om, at Hedtoft anså »Fremtidens Danmark« som en »vejviser« for en demokratisk socialisme, der skulle indebære såvel social som økonomisk retfærdighed. Formålet med økonomisk demokrati, hvori bedriftsrådene skulle have en central rolle, var at give arbejdere og forbrugere større indflydelse på og medansvar i såvel virksomhedernes som i samfundets overordnede økonomiske planlægning. Tillige skulle der ske en produktionsfremgang ved en effektivisering af erhvervslivet. Vigtig er det også at fremhæve den foreslåede ligestilling mellem bedriftsrådene og fagforbundene, der skulle arbejde tæt sammen om at løse opgaverne. Det måtte også gælde deres indflydelse på, hvilke industrivirksomheder, der eventuelt skulle socialiseres.

»Fremtidens Danmark« blev aldrig det store politiske aktiv, som dets fædre havde regnet med. Hvorfor? Hvilke dele af det blev ført ud i livet,

og hvilke dele var der ikke grobund for i lovgivningen? Een af de mest uddybende forklaringer finder vi hos Erik Ib Schmidt (1985), der arbejdede nært sammen med Krag i den periode, programmet blev til.

Schmidt opfatter programmets midler som liggende på to forskellige niveauer. Dels var der tale om indgreb i den private ejendoms- og dispositionsret, hvilket betød en indgriben i de grundlæggende interessestrukturer i samfundet. Og dels var der tale om fordelingspolitiske forslag, som det bl.a. kom til udtryk i »tillægget«. Det var på det første niveau, at programmet kom i vanskeligheder. Derimod skabte det ikke de store politiske problemer at gennemføre de fordelingspolitiske forslag over en forholdsvis kort årrække. Denne påstand illustrerer Schmidt gennem en summarisk opregning af de mange traditionelle reformkrav, hvoraf en del blev gennemført (f.eks. realløn, øget effektivitet i produktionen, højere sociale ydelser). Han gør opmærksom på, at kravenes rækkevidde er svær at gøre op, da deres indhold ikke var nærmere præciseret. Men han mener, at vi »på alle de nævnte områder er ... nået langt videre end fædrene til »Fremtidens Danmark« turde håbe.« Alle disse krav var en naturlig fortsættelse af 30'ernes reformpolitik, der blev gennemført med støtte af et eller flere borgerlige partier. Derimod blev »praktisk taget ingen af de dyberegående reformtanker i »Fremtidens Danmark«, altså kravene vedrørende det første niveau ... gennemført.«[14]

Men hvorfor gik disse videregående forslag i glemmebogen? Der er flere svar herpå siger Schmidt: Dels blev Danmark udefra påtvunget en helt anden politik, ikke mindst i forbindelse med Marshall-hjælpen, som bl.a. skulle sikre et privatkapitalistisk Europa. Og dels tillod den politiske magtbalance i Danmark ikke gennemførelsen af så vidtgående ændringer i den økonomiske struktur. Hertil kom, at dele af programmet måtte virke skræmmende på erhvervslivet og blandt de borgerlige. Ligesom de mere socialt bevidste måtte føle sig utrygge ved tendensen til at idyllisere de grundlæggende modsætninger i samfundet, som kom til udtryk mange steder i programmet. Medvirkende til at præge programmet i uheldig retning, var givetvis, »at Krag og alle vi, som på forskellig vis bistod ham, var en samling meget unge teknokrater, som havde vore erfaringer fra administrationen af restriktionerne og savnede praktisk indsigt i erhvervslivets måde at fungere på og i de private virksomheders iboende dynamik.« (s. 35)

Jens Otto Krags og Alsing Andersens roller i udarbejdelsen af programmet

Krags notater af 8.12.1944 og 7.1.1945.

Hvilke medlemmer af Socialiseringsudvalget satte deres præg på programpunktet økonomisk demokrati? Spillede Krag den fremtrædende rolle i udvalgsarbejdet, som nogle historikere har tildelt ham? Det er Wium Olesens hovedsynspunkt, at medens det i kommissoriet, der blev stillet af De samvirkende Fagforbund, Det kooperative Fællesforbund og Socialdemokratisk Forbund på et konstituerende møde 24.11.1944[15], for udvalgets arbejde hed, at der skulle afgives en betænkning om »socialiseringsspørgsmålet«, så opfordrede »Fremtidens Danmark« snarere til en modernisering af det kapitalistiske system end til dets afskaffelse. Et program, der markerede Socialdemokratiets tilegnelse af keynisianismen. Hovedansvaret herfor for havde Krag, mens de ledende politikere inden for partiet syntes mere optaget af at få udarbejdet et program, der kunne afværge kommunisternes forventede fremgang.[16] For at underbygge sine påstande henviser Wium Olesen bl.a. til dokumentet af 8.12.1944,[17] som blev udarbejdet af Krag og videresendt til Alsing Andersen (ifølge brev af 8.12.1944).[18] Men har Wium Olesen ret i, at »Krags sekretær-beføjelser (rakte) videre end til blot at slikke frimærker« ... og at han »bestemt havde meninger om, hvad udvalget burde beskæftige sig med.«[19] Og hvilken opfattelse havde Krag egentlig af programpunktet økonomisk demokrati, og satte hans opfattelse sig spor i den endelige udformning af punktet i »Fremtidens Danmark«?

Dokumentet af 8.12.1944 viser, at Krag lægger luft til det resultat, socialiseringsudvalget i 1919 nåede frem til.[20] Om de tre lovforslag »A) en Lov om offentligt Tilsyn med Erhvervsvirksomheder, B) en Lov om Arbejdernes Deltagelse i Ledelsen af Erhvervsvirksomheder og C) en Lov om Begrænsning af Handelsavancer m.v.«, som udgjorde hovedindholdet i 1919 – kommissionens forslag, skriver Krag, at »Der vil sikkert være Enighed om, at en saa snævert afgrænset Problemstilling ikke vil være

---

Hedtoft støtter med sin deltagelse i valgkampagnen i 1947 i Randers sit »fund«, kredsens ▶ kandidat Jens Otto Krag, der ved dette valg blev et kendt navn som handelsminister i ministeriet Hedtoft. (ABA. Fotograf Poul Jensen).

HOLDER SAMMEN OG VINDER.
SÆT × VED A

tilfredsstillende i Dag.« Om det aktuelle »Forslag B« skriver han videre, »at Bedriftsraadstanken næppe igen vil indtage en saa central Plads i Socialiseringskravene som Tilfældet var i Aarene efter sidste Krig.« (s. 1) ... »Tanken om lovfæstede Bedriftsraad med en bedre Beskyttelse og mere vidtgaaende Beføjelser end Tillidsmandsinstitutionen med Hensyn til Kontrollen med Overholdelsen af Overenskomster, Arbejderbeskyttelseslovgivning, Ferielovgivning m.v. og Adgang til Oplysning om Virksomhedernes økonomiske Udbytte vil utvivlsomt fortsat være aktuel.« (s. 2) Men på den anden side måtte samfundskontrol med og deltagelse i erhvervsvirksomhedernes ledelse efter Krags opfattelse blive et statsanliggende og kun indirekte et fagforeningsanliggende. Bedriftsrådsproblemet (punkt 7, s. 4) er blandt de foreløbige syv hovedpunkter, han ridser op som led i et arbejdsprogram: »1919 – Forslaget og Kolbjørns Bog studeres. Tyske Erfaringer? Hvorledes fungerer Bedriftsraadene i Sovjetrusland? Fagforbundenes Mening om det nuværende Tillidsmandssystem.«[21]

Selv om Krag lægger luft til det resultat, socialiseringsudvalget i 1919 nåede frem til, viser dokumentet af 8.12.1944, at tanken om lovfæstede bedriftsråd stadig ville være aktuel. De skulle kædes sammen med mere vidtgående beføjelser end dem, der var tilknyttet tillidsmandsinstitutionen. Men Krag er skeptisk med hensyn til arbejdernes direkte deltagelse i virksomhedernes ledelse. Det måtte blive et statsanliggende og kun indirekte et fagforeningsanliggende.

I spørgsmålet om hvorledes opgaven skulle defineres, er Krag skeptisk indstillet over for omfanget af socialisering i form af stats- og kommuneovertagelse af virksomheder. Hertil kom, »at Spørgsmaalene om Kooperationen som en Form for Socialisering og om Bedriftsraad uvægerligt maa medtages.« (s. 2) Videre går han ind i nogle spekulationer omkring en definition af begrebet socialisering, som han opfatter som et led i planøkonomien, som også måtte omfatte hele den kortsigtede moderne konjunkturpolitik. Den langsigtede socialiseringspolitik kunne i høj grad have konjunkturpolitiske opgaver, især vedrørende beskæftigelsesspørgsmålet. (s. 3) Krag anser altså konjunkturpolitikken som vigtig og siger afslutningsvis, at de socialiseringsforslag, der kan støtte den, må fremmes forud for andre. (s. 4) Notatet af 8.12.1944 viser altså, at Krag tildeler bedriftsrådstanken en fremtrædende plads i programmet. Det samme gælder hans ideer om socialisering, når blot de blev kædet sammen med en konjunkturpolitik.

I sine erindringer (1969) skriver Krag, at notatet udgjorde en række

argumenter for en ændring af kommissionens opgaver bort fra en traditionel socialiseringspolitik. Det han ønskede var »at få et udvalgsarbejde i gang om socialdemokratiets samlede efterkrigspolitik.«[22] Og det måtte betyde gennemførelsen af en moderne økonomisk politik, der havde som mål at skabe en stor og effektiv produktion, et voksende forbrug og en mere ligelig fordeling. Ligesom »den gamle tanke om arbejdernes og funktionærernes medbestemmelsesret på virksomhederne – dengang kaldt bedriftsråd« måtte tages med. (s. 182)

Ser man bort fra den efterrationalisering, der kunne ligge i Krags erindringer, er der ingen tydelige uoverensstemmelser imellem synspunkterne her og notatet af 8.12. 1944. Men der er tale om en ensidig fortolkning, når Wium Olesen fortolker de to »kilder« sådan, at Krag kritiserer »resultatet af 1919 – udvalget sønder og sammen.« Og når han påstår, »at bedriftsråd (ifølge Krag ikke) igen bør spille en så stor rolle i det udspil udvalget nu skal fremstille.«[23] For Krag tildeler jo netop bedriftsrådene en væsentlig rolle. Og når det drejer sig om Krags sekretær-beføjelser, må spørgsmålet først og fremmest være, om Krag gik videre, end disse beføjelser tillod. Svaret herpå vedrører først og fremmest en fortolkning af kommissoriet, og nogen samtidig kritik af Krag fra udvalgets medlemmer synes ikke at være forekommet. Tillige er det forståeligt, at der måtte ske en ændring i forhold til forslaget af 1919, de forskellige samfundssituationer taget i betragtning. Tiden lige efter den russiske revolution samt situationen i Tyskland ansporede naturligvis til radikale partiprogrammer. Set i denne sammenhæng bliver Wium Olesens påstande ikke mere holdbare af, at han under henvisning til Hansen og Torpe kan påvise en neddæmpning af Alsing Andersens socialiseringstanker i »talen« af 19.1.1945 (»talen der aldrig blev holdt«)[24] set i forhold til hans Roskildeforedrag af 25.8.1944[25] Og han giver slet ingen dokumentation for, at han (Alsing Andersen) vel, »i sidste øjeblik blev klar over, at »det tog var kørt« – at udvalgsarbejdet ikke skulle beskæftige sig med gamle socialistiske tænkere ...«[26] At Keynes og andre økonomers teorier kan spores i »Fremtidens Danmark«, kan der sikkert findes belæg for. Men når alt kommer til alt er notatet af 8.12.1944 den eneste primærkilde, Wium Olesen kan henvise til for den påstand, der ligger tæt op ad Hansen og Torpe[27], at Krag »så det som sin opgave at flytte focus fra en traditionel socialiseringsopfattelse til en moderne konjunkturpolitik inspireret af Keynes og Beveridge.«[28]

Som de eneste forfattere henviser Hansen og Torpe tillige til Krags notat af 7.1.1945 (en kritik af Jak. Kr. Lindbergs bog »Magt« fra 1934) som

et bevis for Krags »tydelige« opgør med socialiseringstanken.[29] Det er rigtigt, som Hansen og Torpe skriver, at Krag lægger vægt på konjunkturpolitikken. Men det er et fortolkningsspørgsmål, om Krag nedprioriterer socialiseringsspørgsmålet og spørgsmålet om ejendomsretten til produktionsmidlerne. Notatet af 7.1.1945 udgør dels Krags opfattelse af, hvad Lindberg forstår ved socialisering, og hvorledes han tænkte sig dette mål virkeliggjort. Og det er i forbindelse hermed dels en kritik af Lindbergs opfattelse af kapitalismens problem som et rent fordelingsproblem. Men i sin afsluttende kritik af Lindberg skriver Krag, at socialisering kan nås ad flere veje. »Det er som om kun Fagbevægelsen tillægges virkelig Betydning. Det strategiske Sammenspil mellem alle Arbejderbevægelsens Vaabenarter synes han ikke at forstaa betydningen af – eller maaske troede han ikke paa dets Mulighed. Naar han ikke kendte den moderne Planøkonomis Metoder, er han naturligvis lovlig undskyldt. (Han døde i 1932).«[30] Indirekte siger Krag videre, at man måtte tilstræbe en planmæssig ledelse af samfundsøkonomien. Udviklingen var gået i den retning, at De samvirkende Fagforbund indenfor fagbevægelsen var kommet mere og mere i forgrunden, mens statens planlæggende indflydelse var steget indenfor erhvervslivet. Men Krag mente også, at man kunne lære af Lindberg. Bl.a. »ved Behandlingen af Problemet om en Lovgivning der sikrer og udvider Tillidsmandssystemet og dets Beføjelser.« (s. 5) Og i den sammenhæng skal det nævnes, at Krag allerede i notatet af 8.12.1944 giver en positiv kritik af Lindberg, når det drejer sig om dennes frygt for arbejdernes direkte deltagelse i virksomhedernes ledelse.

Det er tydeligt og ganske naturligt, at Krag måtte have et andet syn på socialiseringsproblemet end Lindberg. Men på baggrund af notatet af 7.1.1945 kan man ikke finde et sikkert belæg for Hansen og Torpes påstand om, at »socialiseringsspørgsmålet og spørgsmålet om ejendomsretten til produktionsmidlerne så afgjort (er) trådt i baggrunden til fordel for en »moderne tankegang« om konjunkturpolitikken« ...[31] Hvorledes Krags analyser og synspunkter påvirkede udvalget er et spørgsmål, som ikke kan besvares så entydigt, som både Wium Olesen – og Hansen og Torpe gør det. At Krag fik indflydelse på udvalgets arbejde, er der ingen grund til at betvivle. Men hans rolle bør ikke overskygge andre udvalgsmedlemmers indflydelse.

Alsing Andersens Roskildeforedrag af 25.8.1944 og »tale« af 19.1.1945.

Alsing Andersens »Roskildeforedrag« er vigtigt, fordi det udgjorde et af de bidrag, udvalget kunne tage stilling til. Det giver en god indsigt i hans holdning til socialiseringsspørgsmålet, ligesom mange af de områder, det behandler, har fundet plads i »Fremtidens Danmark«. Og det giver mulighed for en sammenligning med Krags synspunkter (Krag giver en mild kritik af det i sit notat af 8.12.1944).

Foredraget har karakter af en tydelig kritik af det kapitalistiske samfund. Andersen går ind for en socialistisk samfundsorden, hvortil planøkonomi og socialisering udgør vigtige midler. Han definerer begrebet socialisering som en omlægning af produktion og handel fra privatkapitalistisk drift til samfundsmæssig drift. Målsætningen (de fire punkter s. 2) går ud på, at arbejdere og forbrugere skulle have andel i virksomhedernes fortjeneste, der måtte skabes fuld beskæftigelse, og der måtte ske en forøgelse af produktionen gennem en effektivisering og indflydelse på investeringerne, så befolkningens levestandard kunne forøges. I forbindelse med fremgangsmåden (de syv punkter s. 5) for at nå frem til den »demokratiske Socialisme« måtte socialiseringen foregå skridtvis og man måtte »stræbe henimod at lade de nuværende aktionærvalgte Ledelser afløse af Ledelser, hvori Samfundet, Arbejderne og Forbrugerne faar en Repræsentation svarende til den Grad af Socialisering, som gennemføres.« ... De i den pågældende industri beskæftigede burde »have øget Indflydelse paa Bedriftens Ledelse gennem et udvidet Tillidsmandssystem (Bedrifts- eller Kontrolraad), samt ved at de får Ret til at vælge Repræsentanter ind i Bedriftens Ledelse.«[32]

Foredraget viser altså, at Andersen støtter bedriftsrådstanken, hvorigennem arbejdere og forbrugere skulle have medindflydelse på ledelse og fordeling af arbejdet. Og ligesom Krag (notatet af 8.12.1945) sætter han spørgsmålstegn ved de tre forslag vedtaget på partikongressen i 1919. Han konkluderer da også, at det måtte dreje sig om at få større samfundsmæssig indflydelse på økonomi og erhvervsliv (en form for offentligt tilsyn) for at sikre befolkningens beskæftigelse og tryghed. Det var tillige nødvendigt for at få gennemført en ny social lovgivning.

Inddragelsen af Andersens »tale« af 19.1.1945 kan forekomme problematisk, idet den rent faktisk ikke blev holdt. Men en sammenligning med »Roskildeforedraget« kan give forståelsen af en vis bevægelighed – eller i det mindste tilføjelsen af nye aspekter -omkring Andersens overvejelser.

I forhold til »Roskildeforedraget« er han mere skarp i tonen over for kapitalismen. Han tilfører bl.a. debatten en række forbehold over for det sovjetiske samfundsideal, men mener ikke at man kan komme uden om, »at den russiske Økonomi repræsenterer en Form for Socialisme, som maa øve Indflydelse paa Øjeblikkets socialistiske Debat.«[33] Han tilføjer et konjunkturpolitisk aspekt i forhold til »Roskildeforedraget« (under de fire punkter). Bedriftsrådstanken har ikke fundet plads i »talen«, mens han er usikker med hensyn til socialiseringens målsætning set i forhold til »Roskildeforedraget«. I forbindelse med indledningens teoretiske overvejelser omkring socialiseringsproblemet er hans konklusion (i »talen«) næsten identisk med den konklusion, Krag nåede frem til i notatet af 8.12.1944.

Selv om der er mange lighedspunkter imellem Krags notat og Andersens »tale« følger ikke nødvendigvis, at Andersen udarbejdede sin »tale« på baggrund af Krags notat. Det er lige så væsentligt, at der ingen afgørende uoverensstemmelser er imellem Krags notat og »Roskildeforedraget«. En sammenligning mellem de mange synspunkter, taler snarere til fordel for et tæt samarbejde mellem de to omkring de mange uafklarede spørgsmål. Den mest synlige forskel omkring bedriftsrådsspørgsmålet er Krags skepsis angående arbejdernes direkte deltagelse i virksomhedernes ledelse, ligesom han her prioriterer statens indflydelse højere, end Andersen gør.

En sammenligning mellem »Roskildeforedraget« og »talen« kan ikke underbygge Wium Olesens påstand om, at Andersen ønskede at neddæmpe socialiseringstankerne, og at Krag havde hovedsansvaret herfor. Der er ingen tvivl om, at Krag som sekretær for udvalget fik indflydelse på arbejdsgangen og sikkert også på nogle af udvalgets resultater. Det er et synspunkt, som især Engberg gør sig til talsmand for.[34] Men Engbergs analyse bygger i høj grad på Krags erindringer, og han har ønsket at tegne et positivt billede af politikeren Krag. Svagheden ved Engbergs dokumentation består i, at Krag ikke bringer samtidige optegnelser i forbindelse med udvalgsarbejdet, ligesom der er eksempler på unøjagtigheder i Krags gengivelse af dokumenterne. Engberg forsøger sig dog ikke som Wium Olesen med den fortolkningsmulighed, at Krag foretog taktiske manøvrer for at få sine synspunkter igennem. Og ligesom Tjørnehøj bringer han ingen sammenligning mellem Andersens »Roskildeforedrag« og »tale«.

Møderne i Socialiseringsudvalget

Referat af mødet 13.2.1945.

Krags referat af mødet i Socialiseringsudvalget 13.2.1945 giver et bredt udsnit af ledende socialdemokraters holdninger til socialiseringsproblemet, herunder hovedspørgsmålet om økonomisk demokrati (bedriftsrådstanken). Forholdet til kommunisterne, som også blev drøftet, er udskilt i et senere afsnit.

I sin håndskrevne indledning til mødet foreslog Alsing Andersen en nedsættelse af 11 underudvalg. ... »Deres Opgave skulle være sammen med Krag og mig at forberede Forslag til Forelæggelse i det samlede Udvalg.«[35] Karakteristisk for indledningen er dens langt mindre ideologisk-agitatoriske synspunkter i forhold til såvel Andersens »Roskildeforedrag« som »tale« af 19.1.1945. Interessant er det, at han henviser til »Roskildeforedraget«, som han gør opmærksom på alle er i besiddelse af, og hvori problemerne er søgt stillet op. Og netop »Roskildeforedraget« var ifølge Wium Olesen mere yderliggående end »talen«.

Af Krags referat fremgår det, at der på Andersens forslag blev knyttet en række yngre økonomer og jurister som medhjælpere til udvalgets sekretariat. For »det vil være umuligt for Krag paa egen Haand at gennemarbejde disse vidtspændende Problemer.«[36] Til ansættelse af den fornødne medhjælp samt til konstituering af underudvalg foreslog Andersen nedsættelse af et forretningsudvalg bestående af fhv. statsminister Vilhelm Buhl, formand for De samvirkende Fagforbund Eiler Jensen, fhv. forbundsformand og fhv. socialminister Ludvig Christensen, partiformand og senere statsminister Hedtoft-Hansen, direktør i Det kooperative Fællesforbund V. Johansen, og på Buhls anmodning blev også rådmand Ib Kolbjørn valgt.

Under debatten fremhævede Ernst Christiansen (tidligere formand for DKP og medlem af Bedriftsrådsudvalget), at bedriftsrådene hverken i Tyskland eller Rusland havde været nogen succes. Alligevel mente han, at bedriftsrådstanken måtte inddrages i udvalgets arbejde, idet han fandt det vigtigt, at man så vidt muligt undgik forøget embedsvæsen og bureaukrati.

Eiler Jensen (medlem af Bedriftsrådsudvalget) mente, at bedriftsråd næppe ville vise sig så påkrævet som »oprindelig tænkt«, hvis der i den kommende tid blev tilvejebragt en statslig kontrol med produktion og priser. Bedriftsrådene kunne næppe gennemføre nogen omlægning af

produktionen, men måske kunne de skabe en bedre føling med bedriftens ledelse. Han udtalte sig positivt om tillidsmandssystemet og strejfede tanken om en eventuel kombination af bedriftsrådstanken og beskyttelseslovgivningen.

Einar Nielsen (næstformand i De samvirkende Fagforbund) gik ind for en overtagelse af visse klart socialiseringsmodne virksomheder, men ellers måtte den egentlige løsning være statslig kontrol. Han udtalte sig noget tvetydigt om bedriftsrådstanken.

Ib Kolbjørn (medlem af Bedriftsrådsudvalget) mente, at der måtte lægges et klart program for samfundets magt over det økonomiske liv. Nødvendigheden af en centralt ledet økonomi var tydligere nu end i 1920. Han nævnte en række socialiseringsmål og mente, at et ikke-bureaukratisk administrationssystem var muligt. Han mente, at bedriftsrådstanken rummede to linier: den revolutionære Sovjet-linie og fagforeningslinien. Og fandt at den sidste havde fået størst betydning. Han anbefalede tysk litteratur om bedriftsråd.

Debatten i Socialiseringsudvalget, der yderligere rummer syv indlæg, viser, at der generelt set var en positiv holdning overfor socialiseringstanken, ligesom der blev fremført forslag til socialiseringsemner. Men det var også en gennemgående opfattelse, at forandringerne måtte ske ad reformistisk vej i et roligt tempo, selv om enkelte udvalgsmedlemmer forudså samfundsmæssige omvæltninger på kortere sigt. Vedrørende bedriftsrådstanken var udtalelserne også positive, og ingen talte direkte imod. Det er karakteristisk, at der var forskellige opfattelser af, hvad man skulle forstå ved socialisering, ligesom der ikke blev udarbejdet en sammenfattende konklusion fra mødet.

Wium Olesen har en anden opfattelse af mødets resultat. Andersens indledende tale ser han som endnu et indicium på en udvikling bort fra socialisering. Således dels Andersens ord om, at bogfortegnelsen var uden større værdi, og dels hans ønske om at få yngre sekretærer tilknyttet underudvalgene.[37] Vedrørende det første punkt var årsagen snarere den, at der var tale om ældre socialiseringslitteratur, som ikke passede til den aktuelle politiske og samfundsmæssige situation. Desuden var der jo blevet fremskaffet samtidig fransk, engelsk, norsk og svensk litteratur. Og angående det andet punkt var dette ønske vel naturligt, hvad enten det var Andersen eller Krag, der stod for denne indkaldelse.

Wium Olesen konkluderer, at socialiseringstanken i traditionel forstand var så godt som forsvundet. (s. 61) Det gør han ved stort set kun at

referere de dele af udtalelserne, der kan fortolkes som en neddæmpning af socialiseringstanken. Ligesom han bortsorterer udsagn, der netop støtter tanken om bedriftsråd og socialisering. Og har Wium Olesen ret i, at mødets indlæg i højere grad sigtede til stilen end til indholdet, »agitationen fremfor politikken«? At der blev fremsat pragmatisk anlagte betragtninger er rigtigt. Men de var ikke så overvejende, at de beviser, at Alsing Andersen må have »draget et lettelsens suk ved tanken om, at han gemte sin oprindeligt tiltænkte tale i skrivebordsskuffen.« (s. 62) Der var nemlig ikke afgørende uoverensstemmelser imellem »talen« (19.1.1945) og hans indlæg under mødet.

Det er muligt, at socialiseringstanken i traditionel forstand var blevet neddæmpet. Men det er forkert at sætte denne påstand i relation til udvalgets opgave og som Wium Olesen at tale om faneflugt. For udvalgets opgave lød på »at afgive Betænkning om Socialiseringsspørgsmålet og stille Forslag om paa hvilke Omraader af Erhvervslivet en Socialiseringspolitik bør søges fremmet, samt om hvilken Fremgangsmaade der i de enkelte Tilfælde maa anses for den hensigtsmæssige.«[38] Kommissoriet talte altså ikke om socialisering i traditionel forstand, men det talte om at fremme en socialiseringspolitik. På den baggrund må man forstå Andersens udtalelser om, at man også måtte »give en Forklaring paa, hvad vi forstaar ved Socialisering og hvad vi tænker os at opnaa dermed.«[39] Og det var jo netop de problemstillinger, Krag havde taget fat på i sit notat af 8.12.1944.

I sine erindringer vurderer Krag mødet 13.2.1945 i den retning, »at de ledende socialdemokratiske politikere ønskede en radikalisering af partiets linie, men at de måske ikke var helt klar over, hvilket konkret indhold de ønskede at give denne linie.«[40] Der er ingen grund til at betvivle rigtigheden i denne påstand. Alligevel giver hans erindring omkring sagsforløbet anledning til en kritisk opmærksomhed. For Krag bringer uddrag kun fra fem ud af mødets tyve indlæg. Han har foretaget flere sproglige omformuleringer sammenlignet med referatet. Og han citerer udtalelser, som ikke fremgår af referatet. På den anden side må man også være opmærksom på, at mange oplysninger kan være »gået tabt« på grund af den sammentrængte form, referatet har. Måske var det årsagen til, at Hedtoft i et brev til Krag 22.2.1945[41] ønskede en »klargørende Rettelse«, således at han selv udformede næsten hele referatet af sit eget indlæg ni dage efter, at mødet havde fundet sted.

Der er også grund til at stille sig kritisk over for Tjørnehøjs fremstilling af mødet. Dels fordi hans fremstilling ligesom Wium Olesens efter-

lader indtrykket af en negativ holdning i udvalget til bedriftsråd. Og dels fordi han i for vid udstrækning bygger på Krags erindringer. Et eksempel herpå er hans anvendelse af et længere citat fra Krags erindringer (1974), hvori Krag tillægger sig selv en vigtig rolle i udarbejdelsen af programmet inspireret af Keynes.[42] Men hverken Tjørnehøj eller Wium Olesen bringer følgende ord fra Krag: »Hvis man dengang havde gennemført Fremtidens Danmarks mønster for at sikre de ansatte medbestemmelsesret og medejerskab på virksomhederne, ville økonomisk demokrati ikke have været så vanskeligt et problem, som det er i dag.«[43] Måske passede disse ord ind i den politiske situation i 1974? Eller måske var bedriftsrådstanken hos Krag mere fremtrædende, end Tjørnehøj og Wium Olesen giver indtryk af? Med i billedet hører det, at Krag i sine erindringer fra 1969 havde udtrykt sig forbeholdent over for bedriftsrådstanken[44]. Det er altså ikke uden problemer at anvende Krags erindringer i en dokumentarisk sammenhæng.

Forretningsudvalgsmøde 23.3.1945 – Krags referat.

Krags referat af mødet i Forretningsudvalget 23.3.1945 hører til et af de dokumenter, der ikke tidligere er indgået i forskningen omkring »Fremtidens Danmark«. Det er interessant, at Krag under mødet udtalte, »at de konjunkturelle Problemer, herunder Spørgsmaal om hvorledes man efter Krigen opnaar fuld Beskæftigelse, efter hans Mening bør falde uden for Udvalgets Arbejde, hvis Hovedopgave det maa være at beskæftige sig med Ændringer af Samfundsstrukturen paa langt Sigt.«[45] For denne opfattelse står nærmest i kontrast til hans notat af 8.12.1944, hvori han netop fremhævede beskæftigelsespolitikken under en planøkonomisk konjunkturpolitik. Men var der virkelig tale om en bevægelse i Krags opfattelse? Mere taler for en oppositionel holdning over for fagbevægelsen i forbindelse med programmets udformning. I hvert fald udtalte Eiler Jensen, »at fuld Beskæftigelse alligevel maatte være et af de socialistiske Endemaal. Han gjorde desuden opmærksom paa, at man vel ikke er bundet af Oversigtens Bemærkning om, at et Forslag til en Bedriftsraadslov skulde udarbejdes. Det var jo ikke sikkert, at man til sin Tid ønskede et saadant Forslag fremmet. – Alle var enige om, at man ikke er bundet.«[46] Ud over uoverensstemmelsen med Krag forekommer Eiler Jensen mere forbeholden over for bedriftsrådstanken end under mødet 13.2.1945.

I det sidst refererede indlæg fra mødet gav Buhl sin støtte til, »at Fuld – Beskæftigelses – Problemet i sin Helhed maatte ligge uden for Udval-

gets Arbejde, men at Spørgsmaalet selvfølgelig vilde blive strejfet. ... Angaaende Omfanget af Underudvalgenes Arbejde udtalte Buhl, at man ikke netop behøvede at udarbejde egentlige Lovforslag, men Skitser til Ordninger.«[47] Buhl ligger altså på linie med Krag angående beskæftigelsesspørgsmålet. Krag har ikke refereret flere udtalelser fra mødet, hvori også Alsing Andersen, Ludvig Christensen, Hans Hedtoft, Ib Kolbjørn og Peder Nørgaard deltog.

Mødet viser, at der var en vis uoverensstemmelse mellem en fagforeningslinie og andre opfattelser i udvalget. For DsF måtte fuld beskæftigelse være et naturligt og vigtigt anliggende. Derimod kunne gennemførelsen af en lov om bedriftsråd bevæge sig ind på DsF's interesseområde og fratage fagbevægelsen indflydelse i forholdet til arbejdsgiveren. Eiler Jensen og Einar Nielsen kunne altså have gode grunde til at udtrykke skepsis over for tanken om bedriftsråd. I hvert falde var fagbevægelsen direkte repræsenteret i underudvalget om bedriftsråd (Eiler Jensen og smedeforbundets formand Hans Rasmussen) og kunne her gøre deres indflydelse gældende.

Men havde fagbevægelsen grund til at føle sin position truet, såfremt en bestemt model af bedriftsrådstanken blev gennemført? Og var der i udvalgsarbejdet blevet antydet, at fagbevægelsen ville få en mindre god eller slet ingen repræsentation i et lovforslag om bedriftsråd? Det er utvivlsomt, at fagbevægelsen på et tidligt tidspunkt blev draget ind i diskussionen om et kommende forslag. Krag havde allerede i sit notat af 8.12.1944 opfattet lovfæstede bedriftsråd som bedre end tillidsmandsinstitutionen på en række områder. Han gik ind for, at staten skulle have mere indflydelse på virksomhedernes ledelse end fagforeningerne. Og i sit notat af 7.1.1945 skriver han, at ikke kun fagbevægelsen måtte tillægges betydning i socialiseringsspørgsmålet. Hertil kommer, at Alsing Andersen i sit »Roskildeforedrag« havde bragt ideen om et udvidet tillidsmandssystem på bane. Eiler Jensen havde på mødet 13.2.1945 nærmest udtalt sig til fordel for bedriftsråd som en del af tillidsmandssystemet. Mens Kolbjørn (forfatter til en bog om bedriftsråd (1924)), der var den varmeste fortaler for bedriftsråd, anså fagforeningslinien for vigtigere end den revolutionære Sovjetlinie. Med disse ord tog han formentlig afstand fra at tildele staten den centrale indflydelse, som Krag ønskede.

Konflikten mellem fagbevægelsen og tilhængerne af bedriftsråd

Arbejdsoplæg til Bedriftsrådsudvalget 17.3.1945.

Før den endelige udtalelse fra Bedriftsrådsudvalget (underudvalg nr. 7) forelå, blev det internt i dette udvalg drøftet, hvorledes kompetencefordelingen mellem bedriftsråd og de faglige organisationer skulle være. Som en optakt til udvalgsarbejdet udformede udvalgets sekretær Byrge Quist (direktør for Arbejderbevægelsens Erhvervsråd) og Ib Kolbjørn et arbejdsoplæg 17.3.1945 med fire problemstillinger:

»1. *Hvilke Formaal skal Bedriftsraadene tjene?*
2. *Hvilke Omraader i den enkelte Bedrift skal Bedriftsraadet have Indflydelse paa?*
3. *Hvor omfattende skal denne Indflydelse være?*
4. *I hvilke Virksomheder skal der oprettes Bedriftsraad?*«[48]

De to forfattere betragtede det første spørgsmål som det vigtigste og nævnte seks formål, som bl.a. gik ud på at skabe en bedre forståelse mellem arbejdsgiver og arbejdere (a), at forøge produktiviteten (b), at sikre indgåede overenskomster og sikkerhedsbestemmelser (c), at give bedriftsrådene adgang til virksomhedernes regnskaber (d), at indføre demokrati på arbejdspladsen, således at arbejderne fik indflydelse på ledelsen af virksomheden (e), og at skole arbejderne til efterhånden at overtage virksomhederne (f). Videre hedder det under punkt to, at »uanset hvilke Formaal, man giver dem, vil det vel være klogest at betragte Bedriftsraadene som et udvidet Tillidsmandssystem og henlægge de Opgaver, som i Øjeblikket varetages af Virksomhedernes Tillidsmænd, til Bedriftsraadene for at undgaa Kompetencestridigheder mellem de to Institutioner.«[49] I den forbindelse nævnes fjorten områder, heriblandt tillidmændenes opgaver. Afslutningsvis omtales bl.a., at spørgsmålet om centralorganer (eventuelt for hver branche) ovenpå de enkelte bedriftsråd måtte afgøres sammen med de nævnte punkter.

Dokumentet af 17.3.1945 viser, at fagbevægelsen kunne have god grund til at frygte, at bedriftsrådene udformet som et udvidet tillidsmandssystem kunne bevæge sig ind på dens interesseområde og fratage den indflydelse. Som omtalt så Eiler Jensen jo helst, at bedriftsrådene

udgjorde en del af tillidsmandssystemet. Mens såvel Krag som Alsing Andersen havde lagt op til et udvidet tillidsmandssystem.

Som et svar på arbejdsoplægget skriver Krag da også til Byrge Quist 17.3.1945, at han har grebet opgaven helt rigtigt an, og at han intet har at indvende til selve problemopstillingen. Tillige fremsætter han bl.a. den bemærkning, at man af hensyn til problemernes løsning bliver nødt til at gøre sig bekendt med de erfaringer, »man har haft med Bedriftsraadene i andre Lande, først og fremmest Tyskland.«[50] For at kunne trænge tilstrækkelig dybt ind i emnerne om bedriftsråd foreslog han, at man skulle prøve at overtale Kolbjørn til at gøre en del af arbejdet. Det var også nødvendigt med et møde med Bedriftsrådsudvalget for at komme videre med de opstillede punkter.

Referat af det første møde i Bedriftsrådsudvalget 4.4.1945.

Bedriftsrådsudvalget bestod af Ernst Christiansen, Eiler Jensen, Ib Kolbjørn og Hans Rasmussen. I det første møde 4.4.1945 deltog desuden Alsing Andersen og Jens Otto Krag. Byrge Quists referat af mødet[51] bekræfter fagbevægelsens skepsis over for forslagene om bedriftsråd. Således mente udvalgets formand Eiler Jensen, at man måtte stræbe henimod et udvidet tillidsmandssystem. Hermed havde han formentlig en anden opfattelse af, hvilken udformning en sådan institution skulle have, end f.eks. Krag. Bedriftsrådene var ikke så nødvendige, men kunne få betydning som kontrolorganer, hvis man fik mere statskontrol med virksomhederne. Han gik ind for, at tillidsmandssystemet blev oprettet i de forskellige brancher og nævnte forslaget om arbejderbeskyttelses-tillidsmænd på virksomhederne. Et spørgsmål om afskedigelser eller arbejdsfordeling fandt han ikke aktuelt, hvis kravet om »fuld beskæftigelse« blev opfyldt. Der måtte være en påtaleret, der kunne afgøre om afskedigelser eller lukning af en virksomhed var berettiget. Han ville ikke afvise, at arbejderne fik indsigt med virksomhedernes økonomi.

Hans Rasmussen mente, at man skulle tage lovgivningen til hjælp, så arbejdsgiverne blev forpligtet til at give oplysninger om virksomhedernes stilling. Han mente ikke, at man overenskomstmæssigt kunne komme videre ved at udbygge tillidsmandssystemet. I udarbejdelsen af bedriftsrådsloven måtte der tages hensyn til risikoen for kompetencestridigheder mellem de forskellige fag på de store virksomheder. I nogle sager kunne en enkelt tillidsmand være bedre. Formålet måtte være at give arbejderne indtryk af, at de fik indflydelse på virksomhederne.

Ernst Christiansen mente ikke, at bedriftsrådenes indflydelse skulle være sideordnet med den egentlige ledelse på virksomheden. Den endelige betænkning burde munde ud i et lovforslag, så arbejderne kunne få indrømmelser.

Ib Kolbjørn nævnte tre udgangspunkter for bedriftsråd og gik ind for at arbejde på den fagforeningsmæssige linie og udbygge den. Men det ville måske være bedst, hvis den økonomiske kontrol med virksomhederne blev truffet af »sagkyndige Centralorganer«. Spørgsmålet om afskedigelser måtte løses, ligesom der måtte oprettes et organ, hvortil uenigheden kunne appelleres. Bedriftsrådene måtte indføres i såvel kooperative og offentlige virksomheder som i private. Arbejdernes indflydelse på virksomheden måtte for visse spørgsmåls vedkommende ske mere centralt i modsætning til kravet i 1919. Bedriftsrådene skulle være et led i socialiseringen, »idet man ved Socialisering maa forstaa *Samfundets Overtagelse af Produktionen under demokratisk Ledelse og social Fordeling.*«[52]

Krag fandt, at det kunne være farligt at give arbejderne indflydelse på afskedigelser, da man ingen garanti havde for, at effektivitetsprincippet blev overholdt. Man skulle passe på bureaukratisme. Hvis arbejderne fik indflydelse på bedriftens økonomi kunne det let ske, at forbrugernes interesse blev sat til side til fordel for laugsegoistiske.

Sammenfattende viser mødet, at der var uenighed om, hvorledes kompetancefordelingen mellem fagforeningerne og bedriftsrådene skulle være. Centrale emner, der blev drøftet, var problemerne omkring beskæftigelse og arbejderbeskyttelse. På dette område samt vedrørende arbejdernes direkte indflydelse på virksomhedernes økonomi i det hele taget stod Krag fast på sin modstand over for fagbevægelsen ønsker. Ligesom han næppe har kunnet acceptere store dele af Kolbjørns omfattende bedriftsrådsforslag (: Kolbjørns »fagforeningslinie«). At der var stor usikkerhed omkring hele problemkomplekset, men også et udtalt ønske om at finde frem til et kompromis, viser flere af mødedeltagernes forslag om at indsamle oplysninger om bedriftsråd i forskellige lande og om det danske tillidsmandssystem (bl.a. Hans Rasmussen om »Smede- og Maskinarbejdernes Tillidsmandsinstitution«.).[53]

Byrge Quists resume af møde i Bedriftsrådsudvalget 16.6.1945.

Uenigheden mellem fagbevægelsen og bedriftrådslinien bliver yderligere bekræftet af Byrge Quists resume af mødet 16.6.1945.[54] De mest ivrige tilhængere af bedriftsråd Kolbjørn, Ernst Christiansen og Byrge Quist

blev på mødet udskilt i et underudvalg og skulle til næste møde udarbejde et lovforslag om oprettelse af bedriftsråd på grundlag af Borgbjergs bedriftsrådsforslag af 1924.[55] Det blev besluttet at korrigere forslaget således, at bedriftsrådene skulle have tilknytning til fagforeningerne for at undgå, at der skulle opstå et modsætningsforhold mellem de to institutioner (punkt 1). Bedriftsrådenes myndighed skulle udvides (punkt 2). Og både arbejdsgiverne og bedriftsrådene skulle have adgang til at appellere spørgsmål, man var uenige om, til højere organer. Dog skulle appel i spørgsmål af organisatorisk og overenskomstmæssig art gå den sædvanlige fagretslige vej (punkt 3a). Når det drejede sig om uoverensstemmelser mellem arbejdsgiver og bedriftsråd om indførelse af ny teknik (nye maskiner), måtte der være påtaleret til en overinstans (centralråd) bestående af både arbejdsgiver- og arbejderrepræsentanter (punkt 3b). Og endelig var bedriftsrådet måske ikke det rette forum til at modtage og vurdere oplysninger om virksomhedens økonomiske stilling og produktionsforhold, hvorfor disse oplysninger muligvis burde tilflyde centralorganet, eller måske burde bedriftsrådet (som i Frankrig) have ret til at udpege en revisor til at gennemgå virksomhedens regnskaber. Man burde også undersøge muligheden for en form for samarbejde med »Priskontrollen« og »Investeringskontrollen«, da spørgsmålets løsning havde betydning for disse institutioner (punkt 3c).

Med disse retningslinier har fagbevægelsen givet ønsket at bevare sin indflydelse i forbindelse med et kommende lovforslag om bedriftsråd. Men det kan undre, at fagbevægelsen overlader arbejdet med lovforslaget til de tre bedriftsrådstilhængere. Måske var fagbevægelsens position i udvalget så svag, at den ikke ønskede at tage et medansvar for udarbejdelsen af et forslag, den ikke helhjertet kunne gå ind for? Måske handlede den sådan af taktiske grunde, så det endelige »opgør« kunne henlægges til diskussionen i Socialiseringsudvalget? Eller måske overlod man arbejdet til de tre, fordi de blev betragtet som eksperter på området?

Udtalelse vedrørende bedriftsråd fra Bedriftsrådsudvalget (underudvalg Nr. 7).

Måske er svaret på ovenstående spørgsmål blot den forklarende tilføjelse, Byrge Quist gjorde til den endelige udtalelse fra Bedsriftsrådsudvalget (udateret): »Ved den endelige Redaktion var Eiler Jensen og Hans Rasmussen ikke til Stede paa Grund af Bortrejse.«[56] Dokumentet er dog underskrevet af de fire udvalgsmedlemmer samt Byrge Quist. Så der har

formentlig været tale om et kompromis mellem fagbevægelsen og repræsentanterne for bedriftsråd.

Hvordan svarer indholdet i udtalelsen da til indholdet i »Fremtidens Danmark? I indledningen til forslaget hedder det bl.a., at det kommende samfund måtte præges af et økonomisk demokrati. »Maalet skal ikke være den størst mulige Fortjeneste for enkelte Privatpersoner, men den højeste Ydelse og Opnaaelse af det største Produktionsresultat – under Respekt for den enkeltes Menneskeværdighed – til Gavn for hele Samfundet.« ... »Arbejdere og Funktionærer maa anerkendes som en virkelig ligeberettiget Partner i det Økonomiske Liv aktivt medvirkende og medansvarlig i dettes Ledelse.«[57] I »Fremtidens Danmark« er kravet noget neddæmpet, idet det her hedder, at arbejdere og forbrugere skulle sikres »større Indflydelse paa det økonomiske Liv.« (s. 14) Når det drejer sig om bedriftsråd og sektionsråd (brancheråd) er der mange enslydende sproglige passager og ingen egentlige uoverensstemmelser. Men forslaget er langt mere detaljeret (17 paragraffer) end i det endelige program og tildeler fagbevægelsen betydelig indflydelse. Den væsentligste forskel er tilføjelsen af »et samfundsøkonomisk Raad« i programmet. Staten tildeles altså en større rolle her end i Bedriftsrådets udtalelse.

De påviste forskelle kunne tale for, at en »statslinie« med en skeptisk indstilling over for direkte arbejderindflydelse – repræsenteret ved bl.a. Krag – havde fået sine synspunkter igennem. Derimod har fagbevægelsen formentlig følt sin position svækket ved vedtagelsen af det omfattende programpunkt om bedriftsråd og kunne heller ikke være tilfreds med den indflydelse, der blev tildelt staten.

Det afsluttende arbejde i Socialiseringsudvalget

Krags brev til Socialiseringsudvalgets Forretningsudvalg 3.7.1945.

Før det afsluttende møde i Socialiseringsudvalget stillede Krag i et brev til Forretningsudvalget 3.7.1945[58] forslag om at ændre betegnelsen »Socialiseringsudvalg«, »når (hvis)« det skulle træde frem for offentligheden. Han foreslog at kalde betænkningen for »Socialdemokratiets Erhvervspolitik« for at kunne stå »taktisk stærkere«. Dels fordi man måtte regne med, at »ca. Halvdelen af Befolkningen« var »forhaandsindstillet« mod alt, hvad der bar navnet socialisering. Dels fordi kun en »mindre Del« af de foranstaltninger, udvalget krævede gennemført, kunne betegnes som socialisering »i dette Ords snævre traditionelle Betydning.« Tillige mente

han, at det formentlig ville gøre et kraftigere indtryk på »de saakaldte venstreorienterede«, hvis man fremlagde en erhvervspolitisk betænkning med »paaviselig socialistisk Tendens«, end hvis man fremlagde »en socialistisk Betænkning« med mange rationaliserende erhvervspolitiske reformer, der ikke alle kunne siges at være af »direkte socialistisk Karakter«. Krags sidste taktiske argument var, at man med en ændring af denne art kunne undgå at tage stilling til de forskellige teoretiske socialistiske spørgsmål, der let kunne medføre »ufrugtbare Diskussioner med Definitionstovtrækkeri«. Men han ville ikke udelukke at drage udtalelser om socialismen ind i indledningen af betænkningen, eller at betænkningens »mest udprægede Socialiseringsforslag betegnes som Socialisering.«

Brevet viser, at det var formen og ikke indholdet, Krag her ønskede at sætte sit præg på. Arbejdsprogrammet skulle jo »sælges« til såvel den borgerligt orienterede del af befolkningen som til kommunisterne. Men Krag lagde i brevet heller ikke skjul på, at dele af programmet var et udtryk for et ønske om socialisering.

Engberg opfatter det endelige program som dobbelttydigt og uklart og ser brevet som et bevis på, at denne dobbelttydighed var et bevidst ønske fra Krags side. Det skyldtes dels hensynet til kommunisterne og dels, at udvalget ikke havde ønsket at gøre sig sit teoretiske udgangspunkt klart.[59]

Wium Olesen ser brevet som et bevis på, »at programmet ikke skulle fremlægges som en betænkning om *socialiseringsspørgsmålet*.«[60] Men som ovenstående viser, kan Krags ord ikke fortolkes så entydigt, ligesom enkelte dele af det endelige program selv i traditionel forstand bør opfattes som socialiseringsforslag. Selv om ordet »Socialiseringsudvalg« ikke nævnes i programmet, ændrer det jo intet ved indholdet, som måtte være den væsentligste faktor set i forhold til den forventede modtagelse i offentligheden. Såvel Wium Olesen som Engberg tillægger Krag et næsten entydigt ansvar for udtryksformen i programmet. En sådan værdi kan brevet af 3.7.1945 indpasset i andre oplysninger fra Krags erindringer ikke bære. Det skal ikke betvivles, at Krag som generalsekretær måtte uddrage konklusioner af de mange udvalgsarbejder og formulere det i et programudkast. Ligesom han formentlig fremlagde en bestemt fremgangsmåde for at få sine synspunkter igennem. Men det tillægger ham ikke automatisk en vigtigere rolle, end den andre udvalgsmedlemmer fik for det endelige resultat. Disse skulle jo i sidste ende godkende udkastet til et program og burde ikke gøres til bipersoner i handlingsforløbet.

Krags referat af møde i Socialiseringsudvalget 28.7.1945.

Under det afsluttende møde i Socialiseringsudvalget 28.7.1945[61] blev forslaget om økonomisk demokrati det mest debatterede punkt. Fagbevægelsen fortsatte sin kritik af bedriftsråd, idet »Eiler Jensen understregede Nødvendigheden af at slaa fast, som Krag allerede havde gjort det i de Ændringer, han havde læst op, at de faglige *Organisationer* skulde være det centrale i det økonomiske Demokrati.« I overensstemmelse hermed foreslog han bl.a. »en Række Rettelser til Underudvalg Nr. 7's Betænkning.« (s. 3) I tilslutning hertil henstillede Alsing Andersen, at underudvalg 7 udarbejdede en ny betænkning.

Kritikken af Bedriftsrådsudvalgets forslag blev overraskende fulgt op af Ernst Christiansen, der selv havde været med til at udarbejde forslaget sammen med Ib Kolbjørn og Byrge Quist. Han var »ganske uenig« i, at bedriftsrådene skulle have repræsentation i aktieselskabernes bestyrelser (det skulle de ifølge underudvalg 7's forslag paragraf 9, s. 6) og foreslog afsnittet strøget, bl.a. fordi en arbejderrepræsentation ingen praktisk betydning ville have. Buhl var enig med Ernst Christiansen, men udtalte mærkværdigt nok, »at han var blevet forfærdet ved Gennemlæsning af Afsnit II, idet al Indflydelsen her var lagt ud til Arbejdspladserne, mens den i Underudvalg 7's Betænkning var henlagt til Organisationerne.« (s. 4) Det kunne altså tyde på, at Buhl ikke var helt fortrolig med betænkningen? Eller måske fortolkede han Krags udkast til programudtalelse sådan, at de faglige organisationer her blev ringere stillet end i betænkningen?

Formentlig foranlediget af denne kritik redegjorde Kolbjørn for udarbejdelsen af underudvalgsbetænkningen og sagde, at »de ledende Tanker har været Skabelsen af Bedriftsraad paa de enkelte Arbejdspladser med Indflydelse paa arbejdsmæssige og andre rent lokale Anliggender og Oprettelse af Brancheraad for at hindre snævre, lokale Synspunkter i at blive dominerende. Det lokalt faglige skal afgøres paa Arbejdspladserne – det produktionstekniske i Sektionsraadene. Hele det foreslaaede Apparat fungerer i nøje Tilknytning til de faglige Organisationer; det lokale Organ er saaledes en Udbygning af Tillidsmandssystemet.« (s. 4)

Herefter fortsatte Johs. Kjærbøll (arbejdsminister) kritikken af bedriftsråd ved at erklære sig enig med Buhl i, at man skulle passe på »Værkstedsparlamentarismen«. »Det lokalt faglige skal ordnes paa Arbejdspladserne *i Forbindelse med Fagforeningen.*« Han var enig med Ernst Christiansen og udtalte sig kritisk om de »værkstedstekniske Samraad«,

der blev oprettet inden for jernindustrien i 1926. (s. 4) Også Peder Nørgaard (underdirektør i Det kooperative Fællesforbund) og Eiler Jensen var enige med Ernst Christiansen.

Som den første stillede H.P. Sørensen (medlem af underudvalg 2 og borgmester for Kbhvs. 5. afd. 1943) et konkret forslag, der gik ud på at sikre bedriftsrådet adgang til samråd med bestyrelsen. Eiler Jensen ønskede sikring af arbejderrepræsentation på aktieselskabernes generalforsamlinger og fik støtte af Alsing Andersen, der tilføjede, at det så ikke gjaldt til bestyrelsen (i det endelige program hedder det, at bedriftsrådet skulle have adgang til at sende repræsentanter til selskabets generalforsamling). Hedtoft gik imod H.P. Sørensens forslag og fastslog, at arbejderne skulle forhandle med direktionen og ikke med bestyrelsen. Han var også uenig med Kjærbøl, der mente, at bedriftsrådet måtte have adgang til at henvende sig til bestyrelsen, hvis der opstod uoverensstemmelser mellem bedriftsråd og direktør. Denne del af debatten sluttede med et kompromisforslag fra Einar Nielsen, der gik ud på, at fagorganisationen fik adgang til at forhandle med bestyrelsen (dette forhold er ikke beskrevet i det endelige program).

Det kan undre, at »det samfundsøkonomiske råd«, der skulle stå øverst i opbygningen af det økonomiske demokrati, ikke direkte bliver nævnt i referaterne fra Socialiseringsudvalget. Men rådet berøres indirekte i forbindelse med en diskussion omkring gennemførelsen af de administrative reformer, der skulle sikre lovenes tilblivelse og deres administration. Dette forhold kommer tydeligst til udtryk i en diskussion mellem Buhl og Hartvig Frisch (ordfører i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe) på mødet den 28.7.1945. Buhl mente således, at Rigsdagen var tillagt alt for store beføjelser, og at der kun kunne være tale om, at de ansvarlige ministre skulle have ledelsen af administrationen. Han ønskede også et afsnit om indførelse af statssekretærer strøget. Hartvig Frisch derimod udtalte, at Rigsdagen skulle holdes underrettet om administrationens arbejde. »Fra alle Omraader, der er under offentlig eller halvoffentlig Kontrol maa der aflægges Rapporter til Rigsdagen. Dette vil være nødvendigt, naar vi kommer ind i flere og flere Socialiseringsordninger. Mente ikke, at dette var i Modstrid med Buhls Opfattelse.« (s. 5) Hedtoft mente, at de omtalte afsnit måtte formuleres i mere almindelige vendinger. Mens Alsing Andersen, der i første omgang var gået ind for afsnittet, foreslog en omredigering i redaktionsudvalget under samråd med Buhl. I det endelige program spores denne uenighed tydeligt. Her omtales det, at det »mu-

ligvis« ville være hensigtsmæssigt, at de enkelte ministerier afgiver beretninger til Rigsdagen. Ligesom man »muligvis« burde åbne for adgang for politisk udnævnte statssekretærer.

Referatet af 28.7.1945 giver et godt indblik i, hvilke politikere der var toneangivende i udformningen af programmet. Det bekræfter dels fagbevægelsens utilfredshed med forslaget om økonomisk demokrati. Dels den overvejende modstand imod direkte arbejderindflydelse i virksomhedernes ledelse. Samt endelig statens centrale rolle i forslaget, men også at man ikke kunne blive enige om kompetencefordelingen mellem Rigsdag og regering i forhold til administrationen af hele lovkomplekset.

»Fremtidens Danmark« og kommunisterne

Enhedsforhandlingerne mellem Socialdemokratiet og kommunisterne.

I sommeren 1945 følte Socialdemokratiet sig så presset af stemningen på arbejdspladserne, at det på baggrund af tidligere kommunistiske forslag kom til egentlige forhandlinger om en sammenslutning af de to partier. På det tidspunkt var der blevet dannet en national samlingsregering, hvori både socialdemokrater og kommunister havde sæde. I forhandlingerne, der fandt sted fra slutningen af juni til begyndelsen af august 1945, var der på afgørende punkter så stor uenighed mellem de to partier, at Socialdemokratiet i forlængelse af det sidste møde opstillede en række næsten ultimative betingelser. I midten af august afviste DKP de opstillede krav, bl.a. fordi det ville betyde, at kommunisterne nærmest meldte sig ind i Socialdemokratiet.

Debatten og beslutningerne på den socialdemokratiske kongres viser, at man betragtede kommunisternes svar som en afslutning på enhedsforhandlingerne. Herefter indledte Socialdemokratiet den tosidede kamp mod på den ene side de borgerlige og på den anden side kommunisterne. Det er Vagn Oluf Nielsens opfattelse, at partiet som et led i denne kamp uden tvivl også forstod deres nye efterkrigsprogram »Fremtidens Danmark«. Tillige mener han, at Socialdemokratiet formentlig ikke ønskede, at forhandlingerne skulle føre til et positivt resultat.[62] Men spørgsmålet er, om hensynet til kommunisterne spillede en rolle under selve arbejdet i Socialiseringsudvalget.

Socialiseringsudvalget og kommunisterne.

Referatet af mødet i udvalget 13.2.1945[63] er et af de få dokumenter, der med et bredt udsnit af holdninger bringer kommunisterne ind i diskussionen. Under mødet tegnede der sig to problemfelter. Dels spørgsmålet om et eventuelt samarbejde mellem kommunisterne og Socialdemokratiet. Og dels spørgsmålet om, hvorvidt taktiske hensyn skulle indgå i udformningen af programmet for at kunne stå stærkere overfor kommunisterne i den kommende valgkamp.

Således udtalte Hartvig Frisch bl.a., at man var kommet ind i en revolutionært gærende tid med socialisme som målsætning, som også ville påvirke danske arbejdere. Kommunisternes paroler ville virke opløsende og produktionssænkende. Derfor måtte man ud over et økonomisk program også finde formuleringer, der kunne være til næring for den socialistiske trang. Med disse ord henviste Hartvig Frisch formentlig til, at en kommunistisk agitation kunne vinde gehør blandt danske arbejdere. Kampen mod kommunisterne måtte altså tages op på det agitatoriske plan i planlægningen af såvel udtryksform som indhold i det nye program.

Einar Nielsen mente, at man i bedriftsrådsspørgsmålet måtte krydse kommunisternes planer, bl.a. under henvisning til, at sådanne råd ville gøre de store virksomheder fuldstændige dominerende. Måske var disse ord et udtryk for en generel afstandtagen fra bedriftsrådstanken. Eller måske mente han nærmest i overensstemmelse med Hartvig Frisch, at man skulle stille forslag om bedriftsråd af taktiske grunde for at imødegå de kommunistiske planer.

K.K. Steincke (tidl. social- og justitsminister) stillede spørgsmål ved, om Socialdemokratiet skulle alliere sig til højre eller til venstre. Principielt foretrak han en alliance til venstre men med det forbehold, at en sådan alliance ikke medførte, at man blev knyttet til »Ruslands imperialistiske Udenrigspolitik«. Han ville altså ikke udelukke et samarbejde med kommunisterne.

Buhl mente, at kommunisterne ville begynde forfra med at begå de samme fejl, som de russiske kommunister havde gjort. Ligesom Steincke ville han ikke afvise tanken om et samarbejde til den side, men var overbevist om, at det ville volde vanskeligheder. Det var hans opfattelse, at Socialdemokratiet i politisk henseende ville komme til at stå alene. Den samme holdning havde Holger Eriksen (den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe), der kun ønskede et samarbejde til venstre.

Hedtoft frygtede at miste politisk indflydelse både til højre (en »socialt betonet Konservatisme«) og til venstre. Man måtte regne med en »Venstresocialistiskkommunistisk Fraktion«, der i forholdet til Socialdemokratiet ville drive principiel social overbudspolitik og udenrigspolitisk ensidig orientere sig mod Sovjetunionen. Ud fra et demokratisk synspunkt anså han det som »politisk selvmorderisk«, hvis Socialdemokratiet spekulerede på at slå kommunisterne ved at byde dem over. Han var enig med Buhl i, at det kunne blive nødvendigt at gå i opposition. Hedtoft var altså ikke interesseret i, at det kommende program (på det sociale område) skulle udformes under hensyntagen til kommunisternes politik.

H.P. Sørensen mente, at et samarbejde med kommunisterne ville komme i stand i alle lande, og at man næppe ville kunne undslå sig. Derfor måtte programmet tilrettelægges sådan, at kommunisterne umuligt kunne undslå at støtte det. Man måtte være radikale i teorien, men bygge på realistisk grund.

Alsing Andersen udtalte sig til fordel for enhed i arbejderbevægelsen verden over. Det arbejde, der skulle gøres i udvalget, måtte imidlertid tage andre hensyn end de taktiske. Det var altså indholdet i programmet og ikke agitationen for at vinde stemmer, der måtte prioriteres.

Sammenfattende giver mødereferatet af 13.2.1945 indtryk af, at forholdet til kommunisterne var et sekundært diskussionsemne underlagt problemerne omkring socialisering. Der var uenighed om, hvorvidt programmet skulle udformes under hensyntagen til kommunisterne. Det er karakteristisk, at der også var positive vurderinger af samarbejdsmuligheder med kommunisterne.

Ud over ovennævnte referat er det kun Krags brev af 3.7.1945[64], der direkte berører forholdet til kommunisterne, idet Krag her gav udtryk for ønsket om at gøre indtryk på kommunisterne ved at ændre på formen, men ikke på programmets indhold. Ganske vist skriver Krag i sine erindringer (1969), at Hedtoft under det afsluttende møde i Socialiseringsvalget 28.7.1945 beskæftigede sig med frihedsbegrebet, som han ønskede uddybet som et led i kampen mod kommunisterne. Ligesom han ville have sammenkædningen af frihed og ansvar stærkt understreget.[65] Men ifølge Krags eget referat af mødet var det Frode Kristensen (højskolelærer og medlem af underudvalg 2), der udtalte disse ønsker i forbindelse med programmets indledning, uden at han dog nævnte kommunisterne. Formentlig som et svar herpå sagde Hedtoft, at det var vigtigt for programmets heldige gennemførelse, at der i folket ville opstå en ansvarsfølelse overfor helheden. »Hvert Individ skal føle Hengivenhed

overfor Samfundet. I den Forbindelse henviste Hedtoft-Hansen til den Hengivenhed, Sovjetunionens Folkeslag«, havde udvist over for deres Stat, og som utvivlsomt havde været nødvendig for Sejrens Opnaaelse. Taleren mente, at denne Hengivenhed kunde sammenlignes med den Tro og Offervilje, som havde opfyldt de gamle kristne Menigheder.«[66] Sammenholdes denne udtalelse med Hedtofts indlæg under mødet 13.2.1945 fremstår Hedtoft nærmest som modstander af en taktisk agitatorisk programlinie vendt imod kommunisterne.

På baggrund af dokumenterne fra Socialiseringsudvalget er der grund til at afvise Wium Olesens påstand om, at de ledende politikere indenfor Socialdemokratiet var »mere optaget af at få udfærdiget et program, der kunne dæmme op for kommunisternes forventede fremgang, end de var optaget af at udstikke linier for en politik, der kunne løse efterkrigstidens problemer. Frygten for at vælgerne skulle straffe partiet for dets politik under besættelsen fornemmes tydeligt i mødereferaterne.« For at lindre denne frygt, leverede Krag et program, der sine steder er markant i ordvalget (»lidt marxistisk retorik hist og pist«).[67] En lignende opfattelse finder vi hos Engberg, der tilføjer, at programmet for »ikke at svække for angreb fra højre var moderat i den konkrete anvisning af veje til overgangen til et socialistisk samfund.«[68] Det er karakteristisk, at Engberg citerer de udtalelser (fra referatet af 13.2.1945 og brevet af 3.7.1945), der passer ind i hans teori, mens socialiseringsdiskussionen stort set frasorteres. Tillige gør han (ligesom Tjørnehøj) flittigt brug af Krags erindringer for at underbygge sine synspunkter.

Det kan undre, at myten om kommunisternes betydning for udformningen af »Fremtidens Danmark« fremstår så stærkt i de videnskabelige arbejder. Hverken Krags erindringer eller dokumenterne fra Socialiseringsudvalget kan underbygge den. Snarere giver materialet opfattelsen af, at hensynet til kommunisterne spillede en sekundær rolle under udvalgsarbejdet. Men det udelukker naturligvis ikke, at man skelede til kommunisterne under redaktionsarbejdet med den udtryksform, programmet skulle have.

Afslutning

De vigtigste resultater af undersøgelsen har været en påvisning af konflikten mellem fagbevægelsen og en statslinie, som den kom til udtryk i forslaget om økonomisk demokrati. Dernæst at Krags betydning for programmets tilblivelse bør nedprioriteres. Og at forholdet til kommuni-

sterne var et sekundært emne under udvalgsarbejdet. Grundlaget for disse nyvurderinger findes bl.a. i de dokumenter, jeg har fremdraget, og som ikke tidligere har været anvendt i forskningen (se litteraturlisten).

Der var i udvalget uenighed om, hvad man skulle forstå ved socialisering. Men det er helt givet, at der lå reelle ønsker bag socialiseringsforslagene. Krag repræsenterede en linie i udvalget, som bl.a. Buhl og Hedtoft var vægtige fortalere for. De gik ind for lovfæstede bedriftsråd, der skulle have mere vidtgående beføjelser end den eksisterende tillidsmandsinstitution. De var imod arbejdernes direkte deltagelse i virksomhedernes ledelse. Det skulle i stedet være et statsanliggende, bl.a. som det kom til udtryk ved forslaget om det samfundsøkonomiske råd, og kun indirekte et fagforeningsanliggende. Alsing Andersen var positivt indstillet over for direkte arbejderindflydelse og prioriterede ikke statens indflydelse så højt som Krag. Alligevel var der et tæt samarbejde mellem de to omkring de mange uafklarede spørgsmål.

Krag gav ved flere lejligheder udtryk for en oppositionel holdning over for fagbevægelsen, der frygtede at miste indflydelse ved en bedriftsrådslov. Især møderne i Bedriftsrådsudvalget bekræfter kompetencestridighederne mellem fagbevægelsen og bedriftrådslinien, hvis »kompromisforslag« i selve hovedudvalget indebar en forøget indflydelse til staten. Hovedarkitekterne bag bedriftsrådsforslaget var Ib Kolbjørn og formentlig også Byrge Quist, som således fik indflydelse på det endelige forslag i »Fremtidens Danmark«, men måtte se deres ideer om direkte arbejderindflydelse underkendt hos de ledende politikere. Selv om fagbevægelsen i første omgang var uvillig til at tage et medansvar for Bedriftsrådsudvalgets forslag, fik den trods alt indflydelse på indholdet i det endelige program, idet de faglige organisationer fik samarbejdsopgaver i de forskellige råd.

Det er rigtigt, at Keynes økonomiske teorier kan spores i »Fremtidens Danmark«. Men der er ikke belæg for at gøre dette forhold til en hovedpointe med en understregning af, at Krag havde hovedansvaret herfor. I den henseende kan jeg på baggrund af min analyse af bl.a. det nye kildemateriale afvise Wium Olesens og Tjørnehøjs påstande. Som generalsekretær fik Krag indflydelse på arbejdsgangen i udvalget og sikkert også på programmets udtryksform. Men hans rolle var ikke vigtigere end andre udvalgsmedlemmers. Hertil kom, at forholdet til kommunisterne spillede en sekundær rolle under udvalgsarbejdet underlagt socialiseringsspørgsmålet og derfor ikke kan tillægges den betydning, som især Engberg giver udtryk for.

Det skal være usagt, om de hidtidige undersøgelser omkring »Fremtidens Danmark« har ladet sig påvirke af, at Krag udarbejdede en betydelig del af dokumenterne omkring programmet, at han senere blev statsminister, og at han i sine erindringer udtrykte overbevisende autoritet i sin fortolkning af samme dokumenter. Måske kunne disse afsluttende ord give næring til en yderligere debat omkring programmets tilblivelseshistorie.

Noter

1. Steen Bille Larsen: *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975. Danmarks kommunistiske Partis rolle i dansk arbejderbevægelse – en politisk biografi*, 1977, s. 37.
2. Hans Erik Avlund Frandsen: *Klassesamarbejde og klassekamp – den politiske, sociale og økonomiske udvikling i Danmark 1940-78*, 1980, s. 97.
3. Vagn Oluf Nielsen (m.fl.): *Kampen for en bedre tilværelse. Arbejdernes historie i Danmark fra 1800-tallet til 1990*, 1991, s. 227.
4. Jens Otto Krag: *Ung mand fra trediverne*, 1969.
   Jens Otto Krag: *Trævl tid, god tid*, 1974.
5. Henning Tjørnehøj: Baggrunden for udarbejdelsen af Socialdemokratiets økonomiske efterkrigstidsprogram: »Fremtidens Danmark« – og reaktionerne på det. *Ny politik*. Nr. 6/7. Årsmøde 1985, s. 30.
6. Jens Engberg: *I minefeltet. Træk af Arbejderbevægelsens historie siden 1936. Støj fra gaden 1945*, 1986, s. 34 og 38.
7. Niels Wium Olesen: Jens Otto Krag og »Fremtidens Danmark«. Historie. *Jyske Samlinger.* Ny Række 19,1, 1991, s. 47.
8. Karin Hansen og Lars Torpe: *Socialdemokratiet og krisen i 30'erne*, 1977, s. 209.
9. Niels Ole Finnemann: *I Broderskabets Aand. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses idehistorie 1871-1977*, 1985, s. 270.
10. Socialdemokratisk Forbund: *Fremtidens Danmark. Socialdemokratiets Politik*, 1945, s. 5.
11. Oluf Bertolt (m.fl.): *En bygning vi rejser* III, 1955, s. 270.
12. Hans Hedtoft: *Tale ved den socialdemokratiske partikongres' åbning 19.8.1945*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 15.
13. *Protokol for den 24. socialdemokratiske Partikongres i København den 19.-22. August 1945*, s. 87.
14. Erik Ib Schmidt: Et program uden fremtid. *Ny politik*. Nr. 6/7. Årsmøde 1985, s. 34.
15. *Referat af konstituerende møde i Socialiseringsudvalget 24.11.1944*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
16. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 47.
17. Jens Otto Krag: *Opgavernes Afgrænsning og Planlægning.* Socialiseringsudvalget. Bemærkninger Nr.1. 8.12.1944. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
18. Jens Otto Krag: *Brev til Alsing Andersen 8.12.1944*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
19. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 57.
20. *Betænkning og Forslag angaaende Offentligt Tilsyn med Erhvervsvirksomheder, Arbejdernes Deltagelse i Ledelsen af Virksomheder samt ang. Handelsavance.* København 1919. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

21. Krag: *Opgavernes Afgrænsning* (se note 17).
22. Krag: *Ung mand* (se note 4), s. 183.
23. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 57.
24. Alsing Andersen: *Indledning ved Socialiseringsudvalgets andet Møde 19.1.1945*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
25. Alsing Andersen: *Socialiseringsspørgsmaalet. Foredrag paa Partikursus, Roskilde Højskole 25.8.1944*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
26. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 60.
27. Hansen og Torpe: *Socialdemokratiet* (se note 8), s. 209.
28. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 58.
29. Hansen og Torpe: *Socialdemokratiet* (se note 8), s. 215.
30. Jens Otto Krag: *Jak. Kr. Lindbergs Socialiseringstanker.* Socialiseringsudvalget. Notat Nr. 3, 7.1.1945. LO's Arkiv, Ks. 1232, s. 5.
31. Hansen og Torpe: *Socialdemokratiet* (se note 8), s. 216.
32. Andersen: *Socialiseringsspørgsmålet* (se note 25), s. 6.
33. Andersen: *Indledning* (se note 24), s. 2.
34. Engberg: *I minefeltet* (se note 6), s. 36.
35. Alsing Andersen: *Håndskreven indledning til mødet 13.2.1945*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
36. Jens Otto Krag: *Referat af Møde i Socialiseringsudvalget 13.2.1945*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a, s. 1.
37. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 60.
38. *Referat af konstituerende møde* (se note 15).
39. Andersen: *Håndskreven indledning* (se note 35).
40. Krag: *Ung mand* (se note 4), s. 183.
41. Hans Hedtoft: *Brev til Jens Otto Krag 22.2.1945*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
42. Tjørnehøj: Baggrunden for udarbejdelsen (se note 5) s. 29.
43. Krag: *Trævl tid* (se note 4), s. 19.
44. Krag: *Ung mand* (se note 4), s. 196.
45. Jens Otto Krag: *Referat af Forretningsudvalgsmøde i Socialiseringsudvalget 23.3.1945*. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20a.
46. Sst.
47. Sst.
48. Byrge Quist og Ib Kolbjørn: *Arbejdsoplæg til Bedriftsrådsudvalget 17.3.1945*. LO's Arkiv, Ks. 1232.
49. Sst.
50. Jens Otto Krag: *Brev til Byrge Quist 17.3.1945*. Krags Arkiv, Ks. 38.
51. Byrge Quist: *Referat af møde i Bedriftsrådsudvalget 4.4.1945*. Krags Arkiv, Ks. 38.
52. Sst.
53. Der er formentlig her tale om: *Oversigt over Tillidsmandssystemets Oprettelse indenfor Smede- og Maskinarbejderfaget og de Ændringer, Systemet indtil 1945 er udvidet med.* Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund 12.6.1945. Heri udtales der ønske om, at tillidsmandsinstitutionen støttes ved gennemførelse af lov om bedriftsråd (s. 7). (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.)
54. Byrge Quist: *Resumé af møde i Bedriftsrådsudvalget 16.6.1945*, 19.6.1945. Krags Arkiv, Ks. 38.

55. *Forslag til Lov om Bedriftsråd* (fremsat i Folketinget 3. Decbr. 1924). Udgivet af Arbejdernes Oplysningsforbund. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv). Heri bliver kompetencespørgsmålet mellem bedriftsrådene og de faglige organisationer behandlet i paragrafferne 6, 9 og 12.
56. Byrge Quist: *Udtalelse vedrørende Bedriftsraad.* Underudvalg Nr.7. (udateret). Sign. Eiler Jensen, Ib Kolbjørn, Ernst Christiansen og Hans Rasmussen. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
57. Sst.
58. Jens Otto Krag: *Brev til Socialiseringsudvalgets Forretningsudvalg 3.7.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.
59. Engberg: I minefeltet (se note 6), s. 38.
60. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 64.
61. Jens Otto Krag: *Referat af møde i Socialiseringsudvalget 28.7.1945.* Krags Arkiv, Ks. 36.
62. Nielsen: *Kampen for en bedre tilværelse* (se note 3), s. 230 og 232.
63. Krag: *Referat af Møde* (se note 36).
64. Krag: *Brev til Socialiseringsudvalget* (se note 58).
65. Krag: *Ung mand* (se note 4), s. 194.
66. Krag: *Referat af møde* (se note 61).
67. Wium Olesen: Jens Otto Krag (se note 7), s. 47.
68. Engberg: I minefeltet (se note 6) s. 38.

Litteratur

Andersen, Alsing: *Socialiseringsspørgsmaalet. Foredrag paa Partikursus. Roskilde Højskole 25.8.1944.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Andersen, Alsing: *Indledning ved Socialiseringsudvalgets andet Møde 19.1.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Andersen, Alsing: *Håndskreven indledning til mødet 13.2.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Arbejderbevægelsens Informations-Central: *Socialdemokratiske Noter.* Nr. 5, 1945.

Arbejdernes Oplysningsforbund: *Forslag til Lov om Bedriftsråd* (fremsat i Folketinget 3. Decbr. 1924). (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

Avlund Frandsen, Hans Erik: *Klassesamarbejde og klassekamp – den politiske, sociale og økonomiske udvikling i Danmark 1940-78,* 1980.

Bertolt, Oluf m.fl.: *En bygning vi rejser* III, 1955.

Betænkning og Forslag angaaende Offentligt Tilsyn med Erhvervsvirksomheder, Arbejdernes Deltagelse i Ledelsen af Virksomheder samt ang. Handelsavance. København 1919. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

Bille Larsen, Steen: *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975. Danmarks kommunistiske Partis rolle i dansk arbejderbevægelse – en politisk biografi,* 1977.

Damsgaard Hansen, Elkær Hansen og Otterstrøm, Vagn: *Bemærkninger Nr.2.* 5.4.1945. LO's Arkiv, Ks. 1232.

Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund: *Oversigt over Tillidsmandssystemets Oprettelse indenfor Smede- og Maskinarbejderfaget og de Ændringer, Systemet indtil 1945 er udvidet med.* (12.6.1945). (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

Den norske »*Innstilling fra Socialiseringskomiteen ang. Socialiseringsspørgsmaalet i almindelighed.* Oslo 1924. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Den svenske arbejderbevægelses efterkrigstidsprogram. (1944). Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

»Economist« 7.10.1944: *Den britiske Fagforeningskongres' (T.U.C.) Program.* Socialiseringsudvalget. Notat Nr.1. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

»Economist« 14.10.1944: *Dirigeret Økonomi i Frankrig.* Socialiseringsudvalget. Notat Nr.2. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20a.

Engberg, Jens: *I minefeltet. Træk af Arbejderbevægelsens historie siden 1936. Støj fra Gaden 1945*, 1986.

Finnemann, Niels Ole: *I Broderskabets Aand. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses idehistorie 1871-1977*, 1985.

Hansen, Karin og Torpe, Lars: *Socialdemokratiet og krisen i 30'erne*, 1977.

Hedtoft, Hans: *Brev til Jens Otto Krag 22.2.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Hedtoft, Hans: *Tale ved den socialdemokratiske partikongres' åbning 19.8.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 15.

Krag, Jens Otto: *Ung mand fra trediverne*, 1969.

Krag, Jens Otto: *Travl tid, god tid*, 1974.

Krag, Jens Otto: *Brev til Alsing Andersen 8.12.1944.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Krag, Jens Otto: *Opgavernes Afgrænsning og Planlægning.* Socialiseringsudvalget. Bemærkninger Nr. 1, 8.12.1944. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Krag, Jens Otto: *Jak. Kr. Lindbergs Socialiseringstanker.* Socialiseringsudvalget. Notat Nr. 3, 7.1.1945. LO's Arkiv, Ks. 1232.

Krag, Jens Otto: *Referat af Møde i Socialiseringsudvalget 13.2.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Krag, Jens Otto: *Referat af Forretningsudvalgsmøde i Socialiseringsudvalget 23.3.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20a.(Ikke tidligere inddraget i forskningen).

Krag, Jens Otto: *Brev til Byrge Quist 17.3.1945.* Krags Arkiv, s. 38. (Ikke tidligere inddraget i forskningen).

Krag, Jens Otto: *Brev til Socialiseringsudvalgets Forretningsudvalg 3.7.1945.* Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Krag, Jens Otto: *Referat af møde i Socialiseringsudvalget 28.7.1945.* Krags Arkiv, ks. 36. (Ikke tidligere inddraget i forskningen).

Nielsen, Mogens: *Enhed i arbejderbevægelsen. Kilder til belysning af forhandlingerne mellem Danmarks kommunistiske Parti og Socialdemokratiet 1945*, 1973.

Nielsen, Vagn Oluf (m.fl.): *Kampen for en bedre tilværelse. Arbejdernes historie i Danmark fra 1800-tallet til 1990*, 1991.

Protokol for den 24. socialdemokratiske Partikongres i København den 19. -22. August 1945.

Quist, Byrge og Kolbjørn, Ib: *Arbejdsoplæg til Bedriftrådsudvalget 17.3.1945.* LO's Arkiv, Ks. 1232. (Ikke tidligere inddraget i forskningen).

Quist, Byrge: *Referat af møde i Bedriftrådsudvalget 4.4.1945.* Krags Arkiv, Ks. 38. (Ikke tidligere inddraget i forskningen).

Quist, Byrge: *Udtalelse vedrørende Bedriftsraad.* Underudvalg Nr. Ø7. (udateret). Sign. Eiler Jensen, Ib Kolbjørn, Ernst christiansen og Hans Rasmussen. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a. (Ikke tidligere inddraget i forskningen),

Quist, Byrge: *Resume af møde i Bedriftsrådsudvalget 16.6.1945*. 19.6.1945. Krags Arkiv. Ks. 38. (Ikke tidligere inddraget i forskningen).

Referat af konstituerende møde i socialiseringsudvalget 24.11.1944. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Schmidt, Erik Ib: Et program uden fremtid. *Ny politik*. Nr. 6/7. Årsmøde 1985.

Socialdemokratisk Forbund: *Fremtidens Danmark. Socialdemokratiets Politik*, 1945.

Socialiseringsspørgsmålet i Frankrig. Socialiseringsudvalget. Notat Nr. 4, 12.2.1945. Socialdemokratiets Arkiv, Ks. 20 a.

Tjørnehøj, Henning: Baggrunden for udarbejdelsen af Socialdemokratiets økonomiske efterkrigstidsprogram: »Fremtidens Danmark« – og reaktionerne på det. *Ny politik*. Nr. 6/7. Årsmøde 1985.

Wium Olesen, Niels: Jens Otto Krag og »Fremtidens Danmark«. Historie. *Jyske Samlinger*. Ny Række 19,1, 1991.